

APORTACIONS DEL MAPA
AL CONEIXEMENT DEL NOUCENTISME:

CONCLUSIONS

1.

L'elaboració del **Mapa d'Arquitectura i Paisatge Urbà Noucentistes** tingué el punt de partida el 2014, i ara, el maig del 2020, es troba en la fase final, després de seguir un procés de recopilació, investigació, treball de camp, d'arxiu i bibliogràfic que ha donat com a resultat una eina d'abast universal gràcies a l'aplicació de la telemàtica. La implicació de diverses administracions, com la Generalitat de Catalunya i la Diputació de Barcelona, i d'institucions culturals, com el Consorci del Patrimoni de Sitges en una primera etapa (2014-2015), i l'Institut Català de Recerca del Patrimoni Cultural, amb seu a la Universitat de Girona, en les tres etapes finals (2017-2020), va ser determinant a l'hora de motivar l'equip redactor i de disseny de la pàgina web, que va començar la feina de manera espontània i altruista, amb el convenciment que el Mapa seria una aportació de primera magnitud per a l'estudi de l'arquitectura i l'urbanisme de Catalunya en la primera meitat del segle XX. Tant els consellers de cultura i urbanisme com els directors generals de patrimoni cultural que s'han anat succeint en aquest llarg període de gestació del Mapa han recolzat aquesta iniciativa i l'han fet possible des del punt de vista econòmic.

El Mapa del Noucentisme abraça tot el territori del Principat de Catalunya amb una cronologia que s'estén des de la primera dècada del segle XX fins als anys de postguerra (1940-1950), i s'allarga de manera inusitada als anys 1950-1960 gràcies a les aportacions d'arquitectes que van ser, ells mateixos, teòrics dels idearis i les fórmules noucentistes en els primers temps, com un Josep Danés o un Josep M. Pericas. Hem analitzat les característiques estilístiques que conformen el Noucentisme i, en aquest sentit, com succeeix amb el corrent precedent, el del Modernisme, hi ha certa coincidència de fer perdurar alguns estilemes més enllà d'uns anys concrets. La nostra selecció respon a criteris més estrictes si establim una comparança amb altres informacions que es poden trobar en mitjans diversos, ja siguin bibliogràfics o telemàtics, oficials o d'estudis particulars. A més, creiem que la identificació com a noucentistes de bon nombre

d'edificis esdevé difícil per a determinats estudiosos i redactors d'inventaris i catàlegs de patrimoni, i que davant dels dubtes hom emprà qualificatius com “popular”, “monumentalisme”, “academicisme” o “eclecticisme”, amb cert abús, per definir de manera arbitrària o aproximada un estil o tendència determinada. També es dona una certa confusió entre estil i època, o fins i tot entre llenguatge modernista i noucentista, i entre arquitectura tradicional-popular i arquitectura culta. Il·lustren aquestes asseveracions molts comentaris que figuren en força elements de les llistes de monuments comarcals i municipals de *l'Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya*, publicat per la Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya. L'equip redactor ha revisat aquestes llistes i ha pogut incorporar elements que, tot i ser noucentistes, no hi figuraven com a tals, o no sent-ho, n'eren considerats. El treball de camp i els contextos ambientals i històrics han ajudat a dissipar dubtes sobre la pertinença d'un determinat element al grup del Noucentisme, o sobre la seva inadequada adscripció des d'òptiques poc crítiques i confuses.

2.

Quan ha estat possible, s'ha constatat l'autoria dels projectes i obres dels edificis o elements analitzats, complementada amb unes dades biogràfiques mínimes (lloc i any de naixement i de mort, data de la titulació o càrrecs exercits en l'administració), que situen l'obra escollida dins la trajectòria professional dels autors. D'altra banda, atès que constitueix un fet propi del Noucentisme la presència dels oficis d'art, els denominats “bells oficis”, aquests s'han incorporat en les informacions i, àdhuc, se n'han seleccionat alguns d'esparsos en el territori. En altres ocasions, hem volgut identificar alguns elements que, sota el nostre criteri, formen part del patrimoni a través del mobiliari urbà, i assenyalar-ne l'autoria (per exemple, el disseny d'un treball en forja a Banyoles fet per en Rafael Masó, ubicat en l'espai

enjardinat de l'antiga Pia Almoina), o bé l'aplicació ceràmica en fonts públiques, com ara a la font de la Margarideta a Ribes de Fresser o a la font de la Mina Cristal·lina de Blanes; en aquests dos casos es tracta de fonts projectades per dos arquitectes (Josep Danés i Francesc Folguera, respectivament), amb la col·laboració del taller ceràmic dels germans Serra de Cornellà de Llobregat. Seguint aquest criteri, també es va incorporar al Mapa el fris ceràmic noucentista de Xavier Nogués que decora la façana del celler cooperatiu del Pinell de Brai, obra modernista, encara, de Cèsar Martinell. Cadascuna de les fitxes elaborades disposa de la seva bibliografia, actualitzada.

3.

El mateix enunciat del Mapa, en incorporar el Paisatge Urbà com a una línia principal de la investigació i el reconeixement patrimonial del Noucentisme, indica clarament que no es limita la selecció i/o identificació a aquells elements "clàssics", o exclusivament arquitectònics, sinó que s'amplia a paràmetres urbanístics que tenen incidència en la urbanització de nuclis històrics, eixamples, zones costeres o muntanyenques, i que van contribuir a modificar el paisatge i els costums, l'activitat laboral o la d'oci: passeigs, jardins, parcs, places, fonts, monuments commemoratius o mobiliari urbà entren dins d'aquell concepte de modernització i monumentalització de les poblacions, de creació de ciutats jardí o de barriades obreres amb qualitat de vida i d'espai habitable digne. Aquesta constatació i reconeixement generals ens ha portat, com a un dels objectius del Mapa, a posar èmfasi en allò que conforma els ambients i en la seva protecció i recuperació. I, precisament, la recuperació del patrimoni noucentista i la seva restauració pertinent haurien d'estar marcades per les darreres tendències científiques en el tractament del patrimoni immoble, i que afecta la conservació d'interiors i del mobiliari original en bon estat de conservació, i,

especialment, de les façanes, amb la recuperació dels colors i textures originals dels revestiments.

4.

Un aspecte novell que aporta el Mapa és el de la dinàmica d'expansió del Noucentisme amb l'efecte de taca d'oli que s'estén per tot el territori català. Més enllà de constatar que hi ha una major presència d'elements noucentistes (arquitectònics, urbanístics i artístics) a les grans ciutats i a la xarxa de ciutats mitjanes del país, també s'ha comprovat la seva existència en comarques rurals i petites poblacions, ja sigui a través de les polítiques educatives (escoles, biblioteques), agràries (sindicats, cellers o molins cooperatius), de salut pública (mercats, escorxadors, hospitals) i d'electrificació (centrals hidroelèctriques), o a través de fenòmens socials (com l'estiueig) o econòmics i financers (caixes d'estalvis), o culturals i polítics (ateneus, casals autonomistes o catalanistes, centres cívics). Del Mapa es pot deduir, doncs, que el projecte de la "Catalunya ciutat" de l'etapa de la Mancomunitat de Catalunya va cristal·litzar en arquitectura pública, també en el rerepaís, i que aquesta dinàmica es va prolongar fins a dates tan tardanes com l'inici de la segona meitat del segle XX. Una prova més d'aquesta extensió territorial és el fet que el Mapa inclou exemples de noucentisme muntanyenc en les comarques pirinenques, amb unes característiques formals i constructives pròpies, allunyades dels models de les grans urbs del pla o de la costa. Es tracta d'un noucentisme que vol inspirar-se en l'arquitectura rural tradicional pirinenca, però des d'uns determinats models alpins de caràcter internacional. És el cas dels refugis o albergs de Josep Danés (Xalet de la Molina i Port de la Bonaigua) i de les Caixes d'estalvi de Josep M. Pericas a la Vall d'Aran i al Pallars Sobirà. Aquella internacionalització del fenomen noucentista té també els seus parangons en les architectures de l'oci europees o americanes (pensem en les ciutats jardí i en les urbanitzacions d'estiueig catalanes, com S'Agaró, a

la Costa Brava, Terramar, a Sitges, o Cardedeu i altres poblacions, a l'interior), i en les architectures de les finances, d'encuny americà i presents, a Barcelona, a la Via Laietana.

Un altre factor destacat al Mapa del Noucentisme és el de les comunicacions i el transport. Per això s'han tingut en compte estacions de ferrocarrils (Xerta, línia de Ribes de Freser i Puigcerdà, Bellaterra, Santa Perpètua de Mogoda), i el Metro Transversal de Barcelona amb les seves estacions. I, des del punt de vista dels avenços culturals iniciats a principi del segle XX i institucionalitzats per l'Institut d'Estudis Catalans (1907) i la Mancomunitat de Catalunya (1914), la creació de museus relacionats amb la investigació arqueològica (el primer edifici del Museu d'Empúries o el Museu Paleocristià de Tarragona, la redescoberta de les muralles de les grans ciutats catalanes i la urbanització de passeigs arqueològics...), i amb la catalogació, conservació i restauració de monuments. Cal fer esment, també, del fenomen de la reconstrucció de l'Església després de la Guerra Civil espanyola (1936-1939), que produí exemples interessants d'arquitectura religiosa en la línia italianitzant o neorenaixement, seguint models de l'època pròpiament noucentista, anterior al 1936.

5.

L'existència d'aquest Mapa *online* ha permès la projecció del fenomen noucentista a l'abast de tothom; la seva elaboració ha estat conseqüència, i se n'ha beneficiat, al mateix temps, de recerques, activitats i publicacions realitzades pels seus autors en forma d'edicions de caràcter general o de monografies sistemàtiques sobre diversos arquitectes i artistes del període: els germans Antoni i Ramon Puig Gairalt o l'arquitecte Nicolau M. Rubió i Tudurí (Mercè Vidal), Cèsar Martinell i Brunet, Jeroni Martorell i Terrats, Rafael Masó i Valentí o Alexandre Soler i March (Raquel Lacuesta), i Josep Danés Torras, Bernardí Martorell Puig o Isidre Puig Boada (Joaquim M.

Puigvert). Tots tres han participat en la formació del *Diccionari d'historiadors de l'art català, valencià i balear*, una altra obra consultable *online*, dirigida pels historiadors de l'art Francesc Fontbona de Vallescar i Bonaventura Bassegoda Hugas, i finançada per l'Institut d'Estudis Catalans (2013-2019).

El Mapa també s'ha beneficiat de determinades recerques per part dels seus autors i col·laboradors. Els autors van participar com a ponents en el I i II *Simposi Internacional sobre Noucentisme* (Sitges-Barcelona, 2014; Girona, 2017). En el llibre *Noucentismes. El noucentisme català en el context cultural europeu* (2020), fruit del II Simposi, Lacuesta-Puigvert-Vidal han publicat el treball conjunt sobre “Models i referents internacionals en arquitectura i paisatge urbà noucentistes”. Així mateix, s'han generat diverses publicacions a títol individual o col·lectiu: Mercè Vidal va dirigir *Les Joies del Noucentisme*, del Grup Enciclopèdia Catalana (2016), i *La casa noucentista: arquitectura unifamiliar a Catalunya (1913-1932)*, de la Fundació Rafael Masó (2018), en les quals van participar també J.M. Puigvert i R. Lacuesta. Joaquim M. Puigvert ha publicat, a més de la biografia de l'arquitecte Josep Danés, la seva recerca sobre les colònies d'estiuejants a la Catalunya interior, on es planteja l'estiueig com a via de difusió del Noucentisme (*Balnearios, veraneo, literatura. Agua y salud en la España contemporánea*. Madrid, Marcial Pons, 2018), ha participat en l'estudi monogràfic editat per la Diputació de Girona (QRG) i dedicat a *Jardins* (2019), a més de dirigir la tesi doctoral en curs a la UdG d'Andreu Pujol sobre *Arquitectura escolar noucentista*, i d'organitzar la jornada a Sant Feliu de Guíxols sobre *Turisme, urbanisme i salut* (2019), en el marc de les activitats de la Càtedra Martí Casals de Medicina i Salut en l'Àmbit Rural. Raquel Lacuesta va publicar el 2009 *Catedrals del Vi*, per a Caixa Manresa (Angle Editorial), on va ressenyar i analitzar força cellers catalans d'època noucentista, amb obres de Cèsar Martinell, Pere Domènech Roura, Claudi Duran Ventosa, Bernardí Martorell o Josep M. Vives; i el 2018 redactà i publicà per encàrrec del Col·legi d'Arquitectes de Manresa la biografia d'*Alexandre Soler i March, arquitecte (1873-1949)*, que tant des del vessant

docent com de l'urbanístic i l'arquitectònic seguí les passes del moviment noucentista en una segona etapa professional. Sense oblidar, tirant molt enrere, que en el període 1975-1980 col·laborà amb l'Arxiu Històric del COAC en la formació de l'*Inventari del Patrimoni Cultural Europeu* (del qual es nodriria l'*Inventari de la Generalitat* en un primer moment), amb la redacció de les anomenades fitxes IPCE, que per primer cop reuniren obres catalanes que ja eren classificades de noucentistes. O el llibre *Barcelona. Guia de Arquitectura (1929-1994)*, editat per Editorial Gustavo Gili (1995, 1a. edició).

Cal assenyalar la col·laboració amb altres entitats, com la de Mercè Vidal amb el grup de *Jardins i Jardineros* (IEC), amb l'elaboració d'algunes de les entrades a la seva web; també la projecció, a través de conferències, com les realitzades per Raquel Lacuesta a Barcelona, Girona, Els Torms, Manresa, Esplugues de Llobregat o Aiguamúrcia, per als ajuntaments respectius o per a les delegacions del Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, i amb una dedicació especial a l'arquitecte Josep Puig i Cadafalch en la seva faceta noucentista; o per Mercè Vidal al Col·legi d'Arquitectes de Maó i a l'Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat. També Mercè Vidal ha participat en l'elaboració d'un calendari sobre patrimoni noucentista a Sant Feliu de Llobregat, especialment a partir de la figura de Nicolau M. Rubió i Tudurí.

6.

En l'actualitat, el Mapa del Noucentisme, que figura en regim obert (web: www.mapaarquitecturanoucentisme.org), ha rebut més de 8.000 visites, i pot ser entès, també, com una mena de *Llibre Blanc del patrimoni arquitectònic i urbanístic noucentista* en la mesura que pot servir per a realitzar un reconeixement i diagnòsi sobre el seu estat de conservació, i, arribat el cas, endegar possibles intervencions i restauracions, a més de ser objecte de revisió, per part dels Ajuntaments i de la Direcció General del

Patrimoni Cultural, del grau de protecció que tenen els edificis i elements i els que no estan protegits. En tot cas, el Mapa d'Arquitectura i Paisatge Urbà Noucentistes és un instrument de consulta obert que es pot anar complementant i esmenant quan sigui necessari.

7.

Finalment, s'ha procedit a revisar, per comarques i municipis, tots aquells elements que figuren en l'*Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya*, editat *online* per la Generalitat a través de la Direcció General del Patrimoni Cultural. Per aquest motiu s'ha confeccionat un document Excel amb caràcter comparatiu, on figuren totes les obres arquitectòniques del període noucentista que consten a les llistes de monuments oficials, separades en doble columna per la seva idoneïtat com a noucentistes, o desestimades per no pertànyer al moviment, o per haver estat enderrocades, o per tenir una escassa rellevància (vegeu ANNEX 1). Al document Excel també s'han introduït esmenes d'adreces incorrectes. Una columna amb obres assenyalades amb **color BLAU** conté els elements que considerem vàlids com a noucentistes; i una altra columna, amb el nom dels edificis en **color VERMELL**, indica els que creiem que s'haurien de suprimir de la Llista de Monuments oficial classificats com a noucentistes. També consten (**en BLAU**) alguns edificis o elements nous, no classificats en cap llista, com el Cementiri Parroquial de Cambrils, obra de Bernardí Martorell Puig de 1922, o el Cementiri de Sant Pau d'Ordal de Subirats, obra de J. M. Pericas de 1944.

Aquest document Excel s'acompanya d'una carpeta que conté subcarpetes classificades per comarques i amb els corresponents municipis per ordre alfabètic, on hi ha un repertori de fotografies, una per cada edifici, en general en color i provinent de la mateixa Llista de monuments de l'*Inventari de la Generalitat*, o d'arxius propis.

En definitiva, tot ens porta a contribuir a conèixer un patrimoni i a valorar-lo, ja que potser per l'escassa antigor i la seva discreció havia passat inadvertit i havia estat objecte d'oblit, de menyspreu, d'alteració o d'enderroc, quan de fet durant anys ha contribuït a conformar i singularitzar el paisatge de diverses ciutats i viles de Catalunya.

Barcelona, maig de 2020

(període de pandèmia i confinament sense precedents a Catalunya i al món sencer)

Raquel Lacuesta, Joaquim M. Puigvert i Mercè Vidal